

1 SAEMIEN HEALSOEDOTKEMEJARNGE – GEERVE 20-JAEPHEN BÅERIES NOERE

Ann Ragnhild Broderstad jìh Marita Melhus

Iktedimmie

Saemien healsoedotkemejarnge (Senter for samisk helseforskning – SSHF) tseegkesovvi 2001 Sosijaale- jìh healsoedepartemeenteste mij stilli dotkemebaseereme daajroem buektedh healsoen jìh jieledehtsiehkij bijre saemien årroji luvnie Nöörjesne. 20 jaepieh jarngen barkijh leah ovrehte 160 vitenskapeles tjaalegh bæjhkoektamme, jìh 17 dääkteregraadh leah dorjesovveme. Stoerre leavloe biejesávva daajroem årroejidie áehpiedehtedh, mij daate heevhtimmiebæjhkoektimmie vuesehte.

Dihthe stoerre healsoe- jìh jieledehtsiehkiegoerehtimmie SAMINOR lea jarngen uvtemesth darjome jìh vihkielommes gaaltije maam daajrojne healsoen, jieledehammoen jìh

jieleduekiej bijre utnebe saemien årroji luvnie. Lissine SSHF tjrrehtamme jallh meatan orreme jieniebinie stoerre daatatjöonghkeme- jñh dotkemeprosjektine. Skiemtjelassh jieledhammoen gaavhtan (vaajmoe- jñh virreáerieskiemtjelassh jñh sohkerejaamedh-gæbja) jñh psykiske healsoe leah vihkeles dotkemesuerkieh jarngesne. Gaavnoe dan stoerre lãhkoen bijre vædtsoesvoeteste saemien årromedajvine jijnjem állermaehthemem áadtjoeji medijinie. Seammlaakan prosjekte «Rein som næringsmiddel» (Bovtse goh beapmoe-mehtie), mij orre daajroem buakteme beapmoesisvegen jñh byjresedaalhkesi bijre bearkosne jñh sysngelinie bovtseste.

Jalhts SSHF annje lea onne jarnge, mijjieh noerebaelien mijjen duakan biejebe jñh geerve jieliedasse vaedtsebe stoerre syjhtedassigujmie. Hijven dialogh dovne seabradahkeaktöörigujmie, dotkemebyjresigujmie jñh ij goh unnemes årrojigujmie sijhtieh eevre vihkeles årrodh juktie lyhkesidh.

Duekie

Sosijaale- jñh healsoedepartemeente Saemien healsoedotkemejarngem (SSHF) tseegki 2001 sjaavnjoen mietie Saemiedigkeste jñh saemien healsoebarkijjistie. Tseegkeme SSHF:ste lij illedahke aktede barkoste mejnie guhkiem giehtelamme, jñh mesnie gellie ovmessie aktöörh lin meatan. Saemien healsoe- jñh sosijaalefaageles organisasjovnh tseegkesovvin gaskoeh 1980-lãhkoen. Dej ulmie lij buerebe sjiehteladtemen ávtteste barkedh healsoe- jñh sosijaalediene-sijjistie saemien utniejidie jñh skiemtjijidie. Daej organisasjovni barkoen gaavhtan gellie jaepieh akte moenehtse tseegkesovvi 1991 mij ulmine utni raeriestimmiem buektedh akten soejkesjasse healsoe- jñh sosijaaledienesjidie saemien årroejidie Nöörjesne. 1995 NOU 1995:6 «Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge» bæjhkohtamme sjidti (1). Akte salkehtimmiebarkoe maam Saemiedigkie, Universiteete Romsesne (universiteeten nomme mænngan jeatjahtovvi UiT Norges arktiske universitetese) jñh Saemien dáakteresiebrie tjrrehtin illedahkine reektehtsem «Utredning om etnisk medisin ved Universitet i Tromsø» áadtjoeji 1999 (2). Dan mænngan ajve göökte jaepieh veesin ávtelen saemien healsoedotkemejarnge reakasovvi. Jarnge nommem áadtjoeji Senter for samisk helseforskning, (Saemien healsoedotkemejarnge) jñh maahta daelie báástede vovejnedh 20 jaepide dotkeme-darjomigujmie gusnie áejviefokuse lea orreme healsoe- jñh jieledetsiehkiedaatah stoerre viehkine tjöonghkedh. Lissine bievneme dotkemeilledahkijste, dovne voenges seabradahkide, politihkeridie, healsoereerijidie jñh jeatjabidie jolle prioriteetem átna.

Aalkoe

Lokaliseereme lea daamtaj digkiedimmieteema, men ij lij teema gosse Saemien healsoedotkemejarnge tseegkesovvi. Jarnge sijjiem áadtjoeji UiT Norges arktiske universiteetesne, Healsoefaageles fakulteetesne, Seabradahkemedisijnen instituhtesne. Salkehtimmie etnihkeles medisijnen bijre vuarjasji lij dovne vihkele lihke ektiedimmine medisijnen faagebyjresasse UiT.se Romsesne, seamma tñjen goh jarnge lij stieresne saemien dajvine jñh lihke

laavenjostoem utni saemien healsoeinstitusjovnjugmie. Dah dan ávteste juvnehtin lokali-seeremem juekedh Romsan jìh Karasjohken gaskem. Moenehtse aaj konklusjovnine utni dáárrehtimmienuepieh vitenskapeles barkojde ij lij dan joekoen hijven. Dan ávteste daer-pies orreme jarngesne jìjtse dotkijh ööhpehtidh mah daajroem aalkoeáálmegehalsoen bijre utnieh.

Professovre Eiliv Lund earoem áadtjoeji jarngen voestes faageles ávtehkinie árrodh, mearan Ragnhild Vassvik jarngem reeri goevtesisnie Karasjohkese. SSHF:n seabradahkestilleme lij healsoetsiehkien bijre saemien árroji luvnie reektedh. Illedahke sjìdti árrjoegoerehtim-miem tseegkedh joekoen daan ássjelasse hammoedamme. Eiliv Lund voestes ávtehkinie sjìdti dehtie orre tseegkeme árrjoegoerehtimmeste mij nommem Helse- og levekårsun-dersøkelsen i områder med samiske og norsk bosetting – SAMINOR áadtjoeji (Healsole-jìh jieledeetsiehkigoerehtimmie dajvine saemien jìh nõörjen árrjojigumie – SAMINOR (vuartesjh 2. kapihtelem).

Maadthdárjoe SSHF:se vadtasávva Healsole-jìh hoksedepartemeenteste Healsoedirektooraaten baaktoe jìh lij aalkoelisnie 5,2 millijovnh krávnah, men læssani 6,2 millijovnh krávnide 2012. Lissine jarnge dárjoem áádtje jeatjah aktöörjiste ohtsemen mietie.

SSHF daanbien

2012 lij geajnoeraaste jarngesne. Eiliv Lund jìh Ragnhild Vassvik sijjen barkoeh leehpin ovrehte seamma tíjjen goh jarnge aktine stoerre daatatjöönghkeminie eelki SAMINOR 2-goerehtimmesne. Jaepien don mænngan professovre Magritt Brustad orriji jìh barkoem instituhten ávtehkinie eelki Seabradahkemedisijnen instituhtesne. Jaepien 2013 raejeste dotkije 1 Ann Ragnhild Broderstad jarngen faageles ávtehkinie orreme jìh SAMINOR-goerehtimmien ávtehkinie orreme.

2018 raejeste SSHF sijse bööti goh ihkuve páaste staatebudsjedtesne, naakede mij lij stoerre jaksoemierie. Lissine SSHF prosjektedárjoeh jeatjah byjngetje aktöörjiste áádtje, dej gaskem Saemiedigkie, Tjìeltedepartemeente, fylhkentjìelth, Healsole Noerhte jìh Nöörjen dotkeraerie (daaroen NFR).

SSHF sæjhta dáaresthfaageles sov barkosne árrodh, naakede mij vääjnesasse báata barkiji faageduekesne. Dejnìe 20 jaepine jarnge lea ovrehte 40 barkijh átneme gellielaaketje faage-duekine: medisijne, skiemtjiesujhteme, psykologije, antropologije, statistihke, histovrije, pedagogihke, veterinëæremedisijne, kemi jìh vielie.

Gaertjieldihkie ekonomeles vierhtiejugmie, jarnge lea veeljeme sáemies dotkijh bielietjij-enbarkojne seehtedh sijjeste gaajhkesh dovneshe elliestijjen seehtedh. Jarnge lea sov desen-traliseereme maallem tjáadtjoehtamme, faageles ávtehkinie sijjesne Várdobaiki saemien

jarngesne Tjeldsunden tijltesne. Daan biejjien akte bielie jarngen ällesth 14 elliestjien – jñh bielietijjenbarkijstie sov barkoesijjem átna Seabradahkemedisjnen instituhtesne Romsesne. Doh jeatjebh ovmessie sijjine laantesne árroeh, Karasjohken raejeste noerhtene, Oslon raajan áarjene, lissine akte bielietijjenbarkije Upmejisnie Sveerjesne.

Såemies mijjen dotkemeprosjektijste

SSHf:n seabradahkebarkoe lea dotkemebaseereme daajroem buektedh saemiej healsoen, jieledehammoen jñh jieledehtsiehkij bijre. Dan ávteste ij leah luhpie etnisiteetem byögkeles registerinie registreeredh, nasjonaale healsoeregisterh eah biëvnesh vedtieh saemien árroji healsoen bijre. Jis ij leah sjyóhtehke daatagaaltijh átneme gusnie gáarede saemien etnisiteetem identifiseeredh, jarnge ij leah nuepieh átneme sov seabradahkestillemem darjodh. Illedahke lea sjídteme jñjtse dotkemedataah ribledh biëvnesigujmie etnisiteeten, healsoen, jieledehammoen jñh jieledehtsiehkij bijre. SSHf lea jienebh stoerre daatatjööngkemh tjírrehtamme, gusnie vijhte prosjekt h ánehkslaakan neebnesuvvieh:

Healsole- jñh jieledehtsiehkiegoerehtimmie dajvine saemien jñh nõörjen árrójigujmie – SAMINOR

SAMINOR lea jarngen uvtemes prosjekte, hammoedamme goh akte klassiske epidemiologes dotkemeprosjekte. Joe gosse SSHf tseegkesovvi 2001 soejkesjimmie eelki aktede eevre orre daatatjööngkemistie mij saemien árroj h jarngesne utni. Doh voestes jaepieh soejkesjimmie tjírrehti, jñh jaepieh 2003–2004 aktem stoerre daatatjööngkemem tjírrehtin 24 tjíeltine – SAMINOR 1 (3). Almetjehealsoleinstituhte (daaroen FHI) jñh don baelien Staaten healsoegoerehtimmie lin tjáadtjoehtæjjah dan praktikheles tjírrehtimmie ávteste.

Såemies jaepieh mænngan lij iemie aktem jáarhkem SAMINOR 1-goerehtimmie tjírrehtidh. FHI idtji vielie jñjtse árrójegoerehtimmie tjírreht, jñh jarnge dan ávteste oktegh díedtem veelti dom mubpiem daatatjööngkemem darjodh – SAMINOR 2 (4,5).

Mijjieh jñjnem liereme dovne SAMINOR 1 jñh 2-goerehtimmijste, men vihkele healsoetsiehkem meatan fulkedh guhkiem. Akte iemie dotkemevtiedimmie lea aaj orre dotkemegyhtjelassh jñjhtieh. Maahta eevre orre tema árrodh mejtie ij leah tjoevkesem biëjeme aarebi, jallh daataváarome ij leah nuekie sjiehteles orreme dejtie gyhtjelasside vaestiedidh mejtie utni. Dan gaavhtan dle minngbem daatatjööngkemem soejkesjeminie daelie – SAMINOR 3. Minngbe daatatjööngkeme vuesehte SSHf lea njoetseme daelie jñh leah noerebaelien jñh geerve almetjen gaskem, jñh maahta stööregslaakan jñjtse dotkemejuelkine tjáadtjodh. Lohkh vielie SAMINOR:n bijre jñh soejkesji bijre SAMINOR:se 2. kapihtelisnie.

Voeneste staarese

Sentraliseereme jñh jarkelimmie árrómémóonsteristie leah evtiedimmie orreme guhkiem, dovne abpe veartenisnie jñh Nõörjesne. Aaj saemien árrómédajvh dáájroeh almetj h staaride

juhtieh (6). Seamma tšijen vaenie daajroem átna healsoen jšh jieledešiehkiej bijre saemien árröejidie mah staarine árröeh. SSHF dan ávteste skraejriem veelti, laavenjostosne Nöörjen instistuhtine staare- jšh regijovnedotkemasse (NIBR), aktem goerehtimmiem eelki juktie buerebe daajroem áadtjodh healsoen, kultuvren jšh jieledešiehkiej bijre staareárröji gaskem mah aalkoelistie voenetjeltijste báetieh saemien jšh nöörjen árröjigujmie.

Prosjekte tširrehtamme šjidi göökte bielie. Bielie 1 lij registerestudije aktine analyšsine juhtememöönsteristie jšh man stöörege árrömemöönstere lij voestes bielesne geervejelielidistie. Gaajhkh almetj 25 jaepiedáehkijste mah lin byjjenamme vaeljehke voenetjeltine saemien jšh nöörjen árröjigujmie fulkesovvin dehtie raejeste dah lin 15 jaepien báeries goske jaepien 2008 aalkoelisnie lin aaltarisnie 33–57 jaepieh. 2. bielie lij gihtjemegoeregoerehtimmiem maam tširrehti 2014 almetji gaskem aaltarisnie 39–64 jaepieh (reakadamme 1950–1975) mah lin juhteme daejstie 23 voenetjeltijste staaride (6). Dej maanah (bijjelen 18 jaepieh) aaj gihtjemegoerem áadtjoejin (mubpieboelvejuchtijh). Maahtah vielie studijen bijre lohkedh Voeneste staarese 3. kapihtelisnie.

Survey of Living Conditions in the Arctic (SLiCA)

SLiCA lij akte gaskenasjonaale dotkemeprojsjekte jieledešiehkiej bijre aalkoeáálmegi gaskem Arktisesne (7). Studijisnie aalkoeáálmegh aaltarisnie 16 jaepieh jšh báarasábpoe aerpievuekien aalkoeáálmegedajvijste Kruanalaantesne, Alaska, Canada, Ruslaante, Sveerje jšh Nöörje. Dotkemedata gihtjehtimmine veedtjesovvi gihtjemegoerine áaredájja-áaredájjese, gusnie almetjidie dáarrehtin viehkine lopmetjengkerevuekeste (snow-ball sampling), mij sájhta jiehtedh govlehtallijh nommh orre almetjidie raeriestin mah gihtjehtæmman bööresovvin. Daatjtjöönghkeme Nöörjesne dorjesovvi boelhken 2002–2008. SSHF diedtem veelti SLiCA:n nöörjen bielien ávteste 2006 jšh lea jeantjommesem daatijste tjöönghkeme. Állesth 445 saemieh lin meatan Saepmien nöörjen bielesste. Studije sájhta dotkemem jšh daajroem jieledešiehkiej jšh healsoen bijre eevtjedh viehkine daatabaasem evtiedidh mij leah hammoedamme hedtieh jšh joekhtsh Arktiske regijovnesne speejjeldidh. Áejviefokuse lij aalkoeáálmegi jieledešiehkje noerhtedajvine, jšh guktie dej minngemes luhkiejaepiej sosijaale, politihkeles jšh byjreseligke jarkelimmieh leah aalkoeáálmegi jieledešiehkje baajnehtamme sirkumpolaare dajvesne. SSHF átnoem daatijste Nöörjeste reerie.

Bovtse goh beapmoemehctie

Prosjektesne «Bovtse goh beapmoemehctie» lea pryöv h bearkoste, librestie, jšrremistie jšh buejtste bovtseste tjöönghkeme jšh analyseereme 14 ovmessie gáatomedajvijste Noerhte-Nöörjesne jšh Trööndelagesne. Pryövide analyseereme gaskem jeatjah buejtie-aamhtide, vitaminide, mineraalide jšh byjresedaalhkesidie. Illedahkh vuesiehtieh bovtsenbearkoe lea naakede dehtie aejliesommes bearkoste datne maahtah byöpmedidh, naakede mij

aaj tsåatskelesvoetem medijjistie ålkoelaantesne åådtjeme. Maahta vielie prosjekten bÿjre lohkedh gærjatjisnie «Korsen é det med helsa di?» (8).

Dah mah baetsieh faahketji jaememem mænngan Nöörjesne

«Etterlatte etter brå død i Norge» (Dah mah baetsieh faahketji jaememem mænngan Nöörjesne) lij akte studije mij daata sijse tjöönghki dovne dejstie mah baatseme jÿh tjïeltijste. Studije dovne kvantitatijve (gihtjemegoerh) jÿh kvalitatijve (gïengelåbpoe gihtjehtimie) bieliem utni.

Prosjekte lissiehtamme daajroem jÿh goerkesem vedti baetsiji daerpiesvoeti jÿh sjaavnjoej bÿjre gosse siejhme viehkiem krööhkeste byögkeles viehkieabparaatete Noerhte-Nöörjesne, jÿh saemien dajvijste sjïerelaakan. Tjoevkese biejesåvva haestiemiemie mah Leah viedteldihkie healsoeviehkiem vedtedh smaave voenges seabradahkine. Maahta vielie prosjekten bÿjre lohkedh reektehtsisnie «Sorg er tungt. Det er ikke bare å glemme» (9).

Mij illedahkh gaajhke daehtie daatatjöönghkemistie?

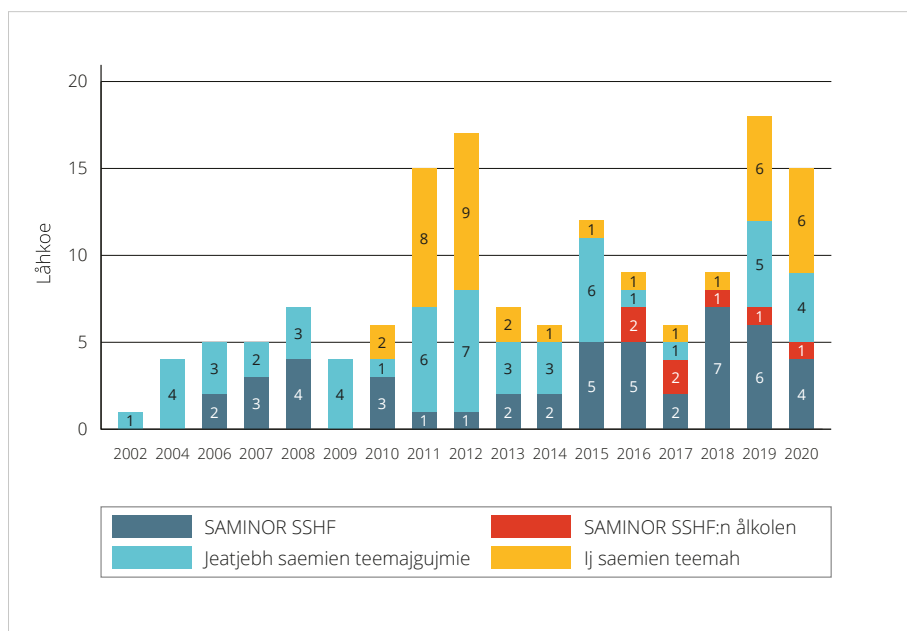
SSHF lea dotkemejarngemij uvtemes edtja dotkemebaseereme daajroem buektedh, men dotkeme ij naan aarvoem utnieh jis ij illedahkide jeatjabidie åhepiediehtieh. SSHF dam gellielaakan dorje:

- Vitenskapeles bæjhkoehimmieh
- Dåakteregraadh jÿh maasterelaavenjassh
- Populærvitenskapeles bievneme jÿh ööhpehtimmie, aaj kronihkh jÿh gihtjehtimmieh medijinie
- Meatan årrodh salkehtimmie jÿh maahtoebyjresisnie universiteeten ålkolen

Vitenskapeles bæjhkoehimmieh

Figuvre 1 vuesehte man gellie bæjhkoehimmieh SSHF lea buakteme. Allesth jaepien 2020 minngiegietjesne jarngemij lea 139 vitenskapeles tjaalegh bæjhkoehimmie mah ellieslaakan jallh såemiesmearan Leah viedteldihkie SSHF:se. Dej voestes 10 jaepiej lij vaenie bæjhkoehimmieh. Doh jeanatjommies vitenskapeles tjaalegh lin dellie viedteldihkie dåakteregraadeprosjektide jarngesne. Mænngan dotkemeproduksjovne læssanamme. Don minngemes 10-jaepienboelhken jarngemij lea ovrehte 10 vitenskapeles bæjhkoehimmieh bæjhkoehimmie. Bæjhkoehimmievaahka baajnehtamme sjædta dejnie boelhkine gosse eadtjohkelaakan daata tjöönghkeminie jÿh bæjhkoehimmieh eah dan jaabnan olkese bætieh, naakede mij joekoen vâajnoes sjædta jaepiej 2013–2014. Sjollehke bæjhkoehimmieh jeenjemasth dorjesuvvieh tematihken sisnjelen goh saemien healsoen jÿh jieledehtsiehkiej bÿjre, dan åvteste daate lij jÿh annje lea jarngemij seabradahkestilleme. Dotkijh jarngesne Leah meatan ovmessie nasjonaale jÿh gaskenasjonaale dotkemeviermine, dan åvteste aaj bæjhkoehimmieh jeatjah teemajgumie goh aalkoeåålmegehealsole. Faageles vieksiesvoete jarngemij jÿh dotkijh jeereldihkie dotkemelaavenjostoem utnieh.

Jarnge lea orre daajroem buakteme gelliej teemaj sisnjeli, jñh sãemies daejstie teemijste allermaehtebe dejnie ovnessie kapihtelinie daennie heevehtimmiebãjñkoehtimmesne. Gamte fokuse orreme jieledhammoeskiemtjelasside (vaajmoe- jñh virreãerieskiemtjelassh jñh sohkerejaamedhgãbja) jñh ovnessie teemah psykiske healsoen bãjre. Akte teema mij stoerre tsãatskelesvoetem medijinie åãdtjeme lea gaavnoeh SAMINOR 2-goerehtimmeste dan stoerre veahkan bãjre vãdtsoesvoeteste saemien årromedajvine. Dej voestes jaepiej jñjnje dehtie dotkemistie lij noerestudijen bãjre Ung i Nord, teemajgumie ruvsesãtnoe, psykiske healsoe jñh aemieluesemedãemiedimmie. Ånnetji ånnetji SAMINOR lea vihkielommes daatagaaltijinie sjãdteme. Goh figuvre 1 vuesehte, dotkijh SSHF:n ålkolen aaj SAMINOR-daata nuhtjeh.

Figuvre 1: Vitenskapeles bãjñkoehtimmieh Saemien healsoedotkemejarngeste 20 jaepieh.

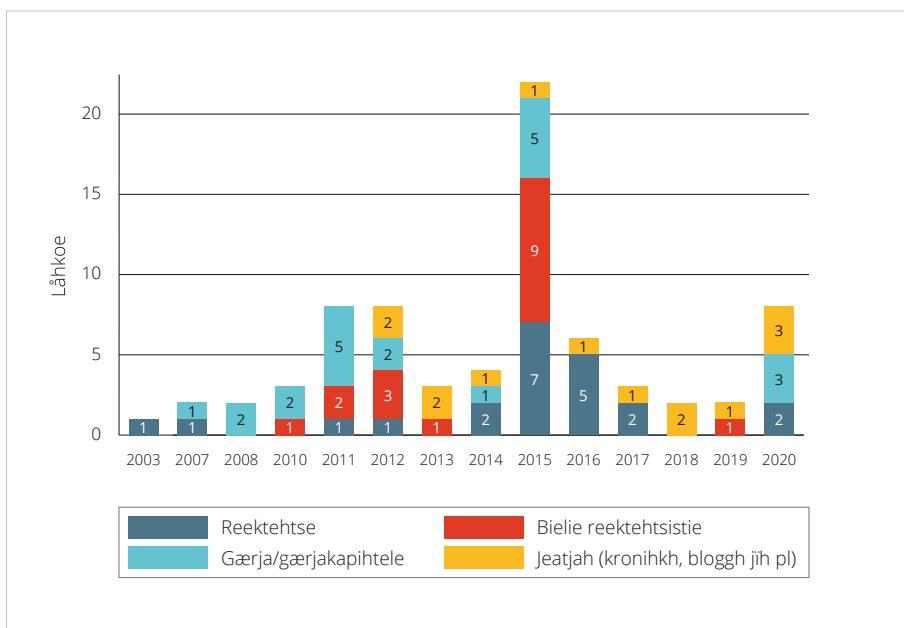
Dãakteregraade- jñh maasterrelaavenjassh

Jaabnan barkeminie orre dotkijh dããrrehtidh, jñh daan mearan 17 dotkijh mah leah viedteldihkie SSHF:se sijjen dããkteregraadh voebnesjamme. Sãemies daejstie dããkteregraadijste libie tjãrrehtamme lihke laavenjostosne jeatjah institusjovnigumie goh Saemien nasjonaale mahtoediensje – psykiske healsoevaarjelimmie jñh geeruveoete (SANKS), Finnmarhkeskiemtjegãetie, Noerhte-Nõörjen Universiteeteskíemtjegãetie (UNN), Healsoe Noerhte jñh Upmejen universiteete. Viermiebigkeme lea jarngesne orreme daejnie laavenjostoeprojektine. Lissine dotkijh SSHF:sne lijkiebñhkedãjjine orreme jieniebidie ph.d.-kan-

didaatide jarngen ålkolen, jìh gellide medisijne- jìh maasterestudeentide. Bìhkedimmie maasterestudeentijste ij leah jarngen aalkoelaavenjassijste, men lea sàemies aejkien vâåjneme hijven nuepine orreme dâakteregraadestudeenth dâårrehtidh. Lissine dle bìhkedimmie studeentijste mijjen dotkijidie nuhteligs dâåjrehtimmiem vadta bìhkedæjjine årrodh.

Bievne me jìh ööhpehtimmi e

SSH F aktem mandaatem åtna maam jìjtsasse vadteme, dotkemeilledahkide bäästede vedtedh dejtie seabradahkide gusnie dotkeme lea dorjesovveme, jìh sov bievne strate-gijigujmie barka lihke laavenjostosne Saemiedigkine, fylhkigujmie jìh tjìeltigujmie. Daate heevehtimmi ebæjhkoehtimmi e lea lihtse jarngen bievne strate-gijijeste, mij lea dotke-meilledahkide årroejidie buektedh. Figuvre 2 bijjieguvviem vadta jarngen populæære- vitenska peles bæjhkoehtimmi e bijjeli.

Figuvre 2: Populæære vitenska peles produksjovne Saemien healsoedotkeme jarngesne 20 jaepieh. Medijetjaalegh jìh håalomh ovnessie forumini eah leah meatan.

Populæære vitenska peles bievne me lea joekoen gellielaaketje jìh lea reektehtsh, gærjah, blogg h, kronihkh jìh tjaalegh mah gaavnoeh dotkemisnie aelhkieslaakan buerkiestieh (8-10). Medijetjaalegh jìh håalomh ovnessie forumini e aaj meatan populæære vitenska peles bievniemisnie, men dah eah leah meatan vaaltasovveme figuvresne 2. Jarngen barkijh

leah bijre jarkan fealadamme j̄ih sijjen dotkemeilledahki bijre beavneme abpe Nöörjesne, j̄ih aaj Nöörjen j̄ih Saepmien raasti älkoli.

Fierhten daejstie luhkie tj̄ieltijste gusnie klinihkeles daatah tj̄öönghkesovvin SAMINOR 2-goerehtimmesne, j̄ijtsh reektehtsh dorjesovvin mah almetjehealsoeprofiljem tj̄ielten ärröejidie buerkiestieh aalteredäehkesne 40–79 jaepieh (10). Reektehtsh trygkesovvin j̄ih seedtesovvin fierhten tj̄ieltese. Gosse reektehtsidie bæjhkoehti, j̄ijtsh almetjetj̄aanghkoeh j̄ih tj̄aanghkoeh healsoebarkijigujmie j̄ih administratovrigujmie öörnesovvin fierhtene tj̄ieltesne. Gaajkhk reektehtsh maahta jarngen j̄ih SAMINOR:n nedtesæjrojne gaavnedh.

Saemien healsoedotkemejarngje aktem populæærevitenskapeles gærjetjem darjoeji 2015, «Korsen é det med helsa di?» säemies dotkemejaavnoejgumie boelkste 2003–2014 (8). Dejtie libie deelleme gellide tj̄ieltide, fylhkide, dääktrekontovride, gærjagætide j̄nv. j̄ih tj̄aanghkojne j̄ih seminaarine. Gærjetje aaj mijjen nedtesæjrosne. Dotkijh jarngesne aaj jienebh tjaalegh ätne me gærjesne «Samiske tall forteller» (Saemien taalh soptsestieh (11) j̄ih jeatjah populæærevitenskapeles bæjhkoehtimmine (12–16).

Jienebh ööhpehtæjjaj mietie gihjtjeh mej maahtoe aalkoeäälmeghealsoen bijre. Nov lea vaenie almetjh mah vielie maehteles dam darjodh goh mijjen dotkijh. Jalhts jarngen barkijh eah ööhpehtimmiediedtem utnieh, sääjhtoe dah ööhpehtimmielaavenjassh vaeltieh ovmessie healsoeprofesjovneööhpehtimmine, kuvsjine j̄ih plearöeh. Vihkele mijjen gaavnoeh dotkemistie ähpiehs darjodh bættijen aejkien healsoebarkijidie, j̄ih dan ävteste daam utnebe goh akte vihkeles bielie jarngen bievnemelaavenjassijste.

Meatan salkehtimmine j̄ih tseegkemisnie maahtoebyjresijstie universiteeten älkolen

Jienebh SSHF:n maahtoen mietie gihjtjeh, dej gaskem Saemiedigkie, direktoraath, departemeenth, fylhkh j̄ih tj̄ielth. SSHF lea aaj meatan orreme etihkeles njoelkedassh hammoedidh saemien healsoedotkemasse j̄ih dotkemasse humaane biologeles materijellese, j̄ih lij dennie ektiedimmesne tj̄äadtjoehtæjja göökte reektehtsi ävteste dejnie ulmie daajroevääromem vedtedh juktie njoelkedassh healsoedotkemisnie saemien seabradahkesne hammoedidh. Voestes reektehtse kvantitatijve healsoedotkemeprosjekth Nöörjesne goerehtalli doh minngemes 30 jaepieh mah saemien etnisiteetem meatan utnin (12). Mubpie reektehtse aktem bijjieguvviem vaeljehke etihkeles njoelkedassi bijjeli vedti healsoedotkemasse aalkoeäälmegi gaskem Alaskesne, Canadasne, Kruanalaantesne, Australijisnie j̄ih New Zealaantesne (13). SSHF lij meatan dennie guhkiebasse barkosne juktie raeriestimieh njoelkedasside hammoedidh.

Jarngje lea dotkemejaavnoeh buakteme j̄ih lahtestimmieh vadteme reektehtsidie, daajroektiedimide j̄ih salkehtimide, gaskem jeatjah Maana-, noere- j̄ih fuelhkiedirektoraatese

(Bufdir), FHI:n Almetjehealsoereektehtsasse jñh NBS:ide mñrrestallemen bñjre (14). Fylhkenhealsoegoerehtimmiej sñjekenisnie mejtie FHI jñh doh noerhtemes fylhkh leah tñjir-rehtamme, jarnge lissiegihtjemegoerem darjoeji dejtie gellienetnihkeles ároejidie noerht-ene, minngebi reektehtsigujmie Finnmarhkese, Romsese jñh Nordlaantese (15).

Vihkelesvoete aktede jñjtse jarngeste saemien healsoedotkemasse

Mænngan 20 jaepieh, gusnie SSHF lea jñjtjemse maanaskiemtjelassi tñjñrh barkeme jñh áñnetji pryöveme jñh feajloedamme, stööregslaakan jñjtsh dotkemejuelkine tjáadtjobe. Dotkeme lea saemien healsoetsiehkieh, jieledetsiehkieh jñh ij goh unnemes reaktam daaj-rose jñjtse árojehealsoen bñjre biejjieöörnegasse biejeme.

Dotkemeprosjekth SSHF:sne, joekoen SAMINOR, lea metodihkeles, etihkeles jñh seabradahkeligke haestemh sjyöhtehke dorjeme gosse edtja dagkerh stoerre dotkemeprosjekth ároji luvnie tñjirrehtidh mah guhkiem leah álkoestamme orreme. Jis edtjebe maam akt destie tñjertestidh, tjuaara doh digkiedimmieh neebnedh gusnie digkiedamme guktie byöroe etnihkeles ektiedimmien bñjre gihtjedh, jñh mubpesth guktie maahta/byöroe almetjh joekehts etnihkeles dáehkide biejedh. Eevre raejeste SAMINOR-goerehtimmien aalkoven raejeste, 11 gyhtjelassh güelen, etnisiiteeten jñh jñjtse identiteeten bñjre váaroeminie orreme juktie almetjidie mah meatan orreme, dáehkide biejedh goh saemieh jallh daaroe (vuartesjh 2. kapihtelem SAMINOR:n bñjre). Metodihken mietie daate gellie haestemh vadta mejtie mijjen dotkijh statistihke-analyysi tñjñrh veelelaakan vaestiedieh. Seamma tñjjen digkiedimie átnoen bñjre etnisiiteeteste healsoedotkemisnie leah Saemiedægkan jñh jeatjah institu-sjovnide jáarhkeme, goh Nöörjen institusjovne almetjereaktide (NIM).

Stööremes haesteme mijjen dotkemeprosjektigujmie lea læjhkan dihte ahkedh vuarjasjimmie mejtie mijjieh daarhvem dievviedibie, mejtie mijjieh ulmiedáehkide jaksebe jñh mejtie mijjen dotkemeilledahkh leah faamosne gaajhkide saemien jñh daaroen ároejidie. Mah mijjieh fer vaenie geograafeles dajvh jñh aalteredáehkieh meatan vaalteme? Fer vaenieh dejtie mah leah bööresovveme, leah meatan? Mijjien naan báajhtoeh tsiehkieh dej gaskem mah meatan goerehtimmine? Vuesiehtimmien gaavhtan, mah jienebh saemieh goh daaroe mah veeljeh meatan ároodh, jallh dagke vaenebh? Áenehkslaakan iktedamme: maahta mijjen dotkemeilledahkide leajhtadidh? Ibie maehtieh állesth vaestiedassem vedtedh. Dan ávteste vihkele orre daatatjöonghkemh jñh analysh darjodh juktie mijjen gaavnoeh güehtjedidh.

Jarngen dotkeme lea vuesiehtamme saemien árojh leah seamma heterogeene goh fierhte jeatjah dáehkie – hævvi! Guhkiebasse mijjen studijh edtjeh dan ávteste meatan vaalstedh eantan stuerebe geograafeles dajvh jñh lissine aaj maanah jñh noerh meatan vaalstedh. Gosse dam geograafeles dajvem vijriedibie, sijhtebe buerebe daataváaromem áadtjodh dejtie ovnessie saemien dáehkide fiereguhtene haeresne goerehtidh, jñh sijhtebe vielie bievnesh

åadtjodh kveenen årroji bijre jñh noerhtenöörjen årroji bijre siejhmelaakan. Lissine sijhtebe barkedh guktie dan jeenjesh gåarede leah meatan mijjen daatatjöonghkemisnie. Dan jienebh mah leah meatan, dan vielie jaahkods mijjen illedahkh sjidtieh.

Jaepiej åvtese SSHF sæjhta åejviefokusinie utnedh SAMINOR 3-goerehtimmiem tjirrehtidh. Mænngan göökte daatatjöonghkemh tjirrehtamme vuejnebe magkeres daajroe mij fååtese healsoen bijre almetjidie noerhtene. Goh voestes aejkien kvalitatijve goerehtimmievuekieh sijhtieh gihtjehtimmieh våaroeminie utnedh SAMINOR:sne. Åejvieuilmie lea gorredidh årroji jñtsh sjaavnjoeh jñh daerpiesvoeth krööhkestidh gosse lea teemaj bijre mejtie byöroe dotkedh. Akte kombinasjovne joekehts dotkemevuekijste, goh dovne gihtjehtimmieh, gihtjemegoerh jñh klinihkeles mööledimmieh, maehtieh sån kvaliteetem dotkemasse lissiehtidh.

Iktedimmie

Fåantoe man åvteste SSHF tseegkesovvi, lij faatoes daatabahtseme jñh daajroe saemien healsoen jñh jieledetsiehkij bijre. Mijjen dotkemeprosjekth pryövoeh naakenh daejstie faatoes daajroeraekijste gaptjedh. Saemien årrojñh jñh aalkoeåålmegeperspektijve leah åejviefokuse, men jarnge aaj maahta daajroem dotkemen tjirrh reebledh kveenen, nöörjen jñh gaajhki gellienetnihkeles årroji bijre noerhtene.

SSHF akte 20 jaepien båeries noere gelliej dååjrehtimmiejgugumie mij daelie jñtjemse heev-ehte. Dotkeme ij leah naan riekte jallh aelhkje geajnoe dåeriedidh. Daerpies ïedtjije jñh dedikeereme dotkijgugumie jñh dåarjoehtæjjajgugumie mah ektesne berkieh ektie ulmien vööste. Hijven dialogh seabradahkeaktöörigugumie, dotkemebyjresigugumie jñh ij goh unnemes årrojgugumie, lea eevre daerpies jis edtja hijven dotkeme sjidtedh. SSHF lea annje akte onne jarnge, jñh maehetebe ajve stuerebe sjidtedh viehkine jeatjah faagebyjresijstie jñh dotkijijstie dovne daennie laantesne jñh ålkoelaantesne. Læjhkan mijjen lea stoerre syjhtedassh mejtie silledibie fierhten biejjien. Mijjen dotkemeprosjekti jñh vijries laavenjostoeviermiej tjirrh mijjen daajroe sjidtede. Mijjiej dam aavojne mubpiejgugumie juekebe.

Daesnie maahtah vielie Saemien healsoedotkemejarngen bijre lohkedh:

<https://uit.no/research/sshf-sa>.

Guwie: SSHF, UiT

Referaansh

1. NOU 1995: 6 Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge. Oslo: Statens forvaltningstjeneste, 1995. [Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/nou-1995-6/id139873/>].
2. Utredning om etnisk medisin ved Universitetet i Tromsø. Et forslag om opprettelse av en avdeling for samisk helseforskning. Tromsø: Senter for samiske studier, Universitetet i Tromsø, 1999. [Tilgjengelig fra: https://uit.no/Content/674360/cache=1584540543000/Utredning_om_etnisk_medisin.pdf].
3. Lund E, Melhus M, Hansen KL, et al. Population based study of health and living conditions in areas with both Sami and Norwegian populations – the SAMINOR Study. *Int J Circumpolar Health* 2007;66(2):113-28. <https://doi.org/10.3402/ijch.v66i2.18241>.
4. Brustad M, Hansen KL, Broderstad AR, et al. A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements – the SAMINOR 2 questionnaire study. *Int J Circumpolar Health* 2014;73:23147. <https://doi.org/10.3402/ijch.v73.23147>.
5. Broderstad AR, Hansen S, Melhus M. The second clinical survey of the population-based study on health and living conditions in regions with Sami and Norwegian populations – the SAMINOR 2 Clinical Survey: Performing indigenous health research in a multiethnic landscape. *Scand J Public Health* 2020;48(6):583-593. <https://doi.org/10.1177/1403494819845574>.
6. Melhus M, Eliassen BM, Broderstad AR. From rural to urban living – migration from Sami core areas to cities in Norway. Study design and sample characteristics. *Int J Circumpolar Health* 2020;79:1794456. <https://doi.org/10.1080/22423982.2020.1794456>.
7. Eliassen BM, Melhus M, Kruse J, et al. Design and methods in a survey of living conditions in the Arctic – the SLiCA study. *Int J Circumpolar Health* 2012; 71:17229. <https://doi.org/10.3402/IJCH.v71i0.17229>.
8. Broderstad AR, Silviken A (redaktører). *Korsen é det med helsa di? Gokte don leak rupmaha bearri?*. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2015 (ISBN 978-82-996789-1-9). [Tilgjengelig fra: https://uit.no/Content/761437/cache=20222501121236/Popul%C3%A6rvitenskapelig_tidsskrift_Korsen_e_det_med_helsa_di_2015.pdf].

9. Silviken A (prosjektleder). «Sorg er tungt. Det er ikke bare å glemme». Rapport fra forskningsprosjektet «Etterlatte ved brå død i Nord-Norge». Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2015. [Tilgjengelig fra: https://uit.no/Content/420162/Silvikin%2BAnne%2Brapport%2B02%2B2015_v5.pdf].
10. Broderstad AR, Melhus M, Hansen S, et al. Helse- og livsstilsundersøkelsen SAMINOR 2. Rapport Skånland kommune. September–oktober 2012. 2. utgave. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2016. [Tilgjengelig fra: https://uit.no/Content/485658/Sk%C3%A5nland2_med_vedlegg.pdf].
11. Pettersen, T. Samene i Norge – 40 000 i 40 år?/Sápmelaččat Norggas – 40 jagi 40 000? I: “Samiske tall forteller 5. Kommentert samisk statistikk 2012”. Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla, 2012 (ISBN 978-82-7367-032-8). s. 18-21. [Tilgjengelig fra: <https://www.regjeringen.no/no/dokumenter/samiske-tall-forteller-5/id745495/>].
12. Siri SR, Broderstad AR. Bruk av samisk etnisitet i forskningsdatabaser og helseregistre. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2015. [Tilgjengelig fra: https://uit.no/Content/417918/Rapport_BrukAvEtnisitetIForskningsdatabaserOgHelseregistre_NETT.pdf].
13. Eliassen BM. Etsiske retningslinjer for helseforskning på urfolk. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2016. [Tilgjengelig fra: <https://uit.no/Content/550651/cache=1511942134000/Etsiske+retningslinjer+for+helseforskning+p%C3%A5+urfolk.pdf>].
14. Hansen KL. Likestillingsstatus blant samer, en kunnskapsstatus. Rapport på oppdrag for Likestillingsutvalget opprettet ved kgl. res. 12. Februar 2010. En av flere delrapporter som dannet grunnlag for de to utredningene NOU 2012:15 Politikk for likestilling og NOU 2011:18 Struktur for likestilling. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, Universitetet i Tromsø, 2012. [Tilgjengelig fra: https://www.regjeringen.no/globalassets/upload/bld/sla/skjeieutvalget/september_2012/kunnskapsstatus_liestillingsstatus_samer.pdf].
15. Melhus M, Broderstad AR. Folkehelseundersøkelsen i Troms og Finnmark. Tilleggsrapport om samisk og kvensk/norskfinsk befolkning. Tromsø: Senter for samisk helseforskning, UiT Norges arktiske universitet, 2020. [Tilgjengelig fra: https://www.tffk.no/_f/p1/i2c5ac7f4-6b0d-485d-96d2-a68d9de030c2/rapport_troms_finnmark_sshf_redigert_april2020.pdf].

Kapittel 1: <https://doi.org/10.7557/7.6455>